

KORUNK 1926–1940

DIENES LÁSZLÓ

Beköszöntő

(Részlet)

[...] Korunk gondolkodása, akárhova nyúl, mindenütt problémát talál. Mi a probléma? Egy megoldatlan kérdés. Egy kérdés, amelyre nem tudunk meggyőző feleletet találni. S ma csupa ilyen megoldatlan kérdések vesznek körül.

Problematikus lett körülöttünk az egész világ. Problematikus életünk gazdasági alapja, az egyszerű kenyérkereset, amelynek szintén elvesztettük szilárd bázisát, problematikusak társas életünk alapformái, amelyek megrázkódtak, sok helyen megnyíltak alattunk, problematikusak szellemiségünk kiélés módjai, amelyek vagy kiapadtak, vagy idegen vágányra terelődtek. Problematikus a tudomány, amely saját maga alatt vágja szigorú önkritikájának baltájával a megtámadhatatlannak látszott alapot, problematikus a művészet, amely csak keresést tud felmutatni, de elért eredményt nem, problematikus a vallás, amelynek hagyományos formáiból kiszikkadt az élet, s amely új formát a lélek transzcendens vágyainak adni még nem tud, problematikus maga az élet, amelynek tartalmát és célt csak a problémákat lebíró hit és meggyőződés adhat.

Nyúljunk bármihez, a legkisebbhez vagy a legnagyobbhoz, problémává válik kezünkben minden. Olyanok vagyunk, mint a görög monda

**Az sem lesz talán
mindenkinek kedvére,
hogy e szemle
hasábjain nem ritkán
különböző felfogások
megnyilatkozását, sőt
egymással ellentétes
világnézetek ismerteté-
sét fogja találni, és
bizonyára fel fog hang-
zani a kritika, hogy
a szemle nem hirdet
egységes világfelfogást.**

Midás királya, akinek pénzsóvár kívánságát túlságosan meghallgatta az ég, s minden arannyá vált kezében, amihez ért. Úgy vagyunk mi is. Mintha értelmünket megátkozta volna egy isten, hogy minden, amihez hozzányúlunk, apró darabokra hulljon szét, amelyeket egészbbe összeforrasztani azután többé soha ne tudjunk.

S miként Midás király, úgy mi is túlságos nagy sóvárságunk büntetéseképpen jutottunk idáig. Felfedeztük a logikus értelem fényét, beleszerettünk csillogásába annyira, hogy most már csak benne megvilágítva akartunk látni mindent. Neki adtuk néhány évszázadon át teljes magunkat, s csak mikor már mindenünket végtelékig kiélezett racionalizmusunk romjaivá változtattunk, csak akkor ébredtünk rá, hogy a csillogás, amely elvakított, csak a hasogató fejszéből kipattanó szikra s nem a világot egyesítő élet derűs állandó fénye volt.

Renaissance-nak nevezzük ma is még azt a kort, amelyben az európai emberi lélek e negatív oldalra való kiélezése megkezdődött. A Renaissance tényleg az az idő, amikor az európai emberiség azt a meggyőződést nyeri, hogy a dolgok megértéséhez csak úgy lehet eljutni, ha előbb szétszedi őket. S azóta három évszázadon át nem csinál egyebet, mint élesíti az értelem boncoló szerszámát, s szétszed, felvág, kinyit mindent, amihez csak hozzá tud férni.

S a racionalista analízis segítségével tényleg óriási eredményeket ért el a részletismeretekben: mindenről megtudta, mint a bábuját szétszedő gyermek, hogy nincs belől semmi. A pozitivista-természettudományi kutatás legnagyobb eredményének annak felismerését tekinti, hogy a dolgok látható részei mögött nincs láthatatlan mag, amely összetartja őket, az érzéki-tapasztalati jelenségek mögött nincs metafizikai, a fizikai eszközök hatáskörén túl fekvő szubsztancia, amelynek a jelenségek csak megjelenési formái volnának.

A mindent szétvágó értelmi analízisnek ez volt s csak ez lehetett az eredménye: jelenségek színes, változó világa, amelyet nem tart össze semmi. Egy végtelenül gazdag, ezer formájú káosz, amelyben hiába keresünk egységet.

Egy századokig tartó, hosszú analitikus-kritikus korszak nagyszerűen véghez vitt destrukciójának eredményei vagyunk mi magunk s ami körülöttünk van, minden alkotásunk. Anyagi és szellemi romok vesznek körül: régi termelési formák, amelyekről kitűnt, hogy csak a kizsákmányolásra válnak be, de nem a társadalmi termelés problémájának megoldására, régi társas együttélési formák, századokon át intézményekbe kijegecesedve, amelyek alkalmatlanoknak bizonyultak az embernek emberhez való viszonyát kielégítően megoldani, régi stílusok, amelyek nem tudják kifejezni többé mai meglátásainkat, régi kutató módszerek, amelyek nem tudnak választ adni mai problémáinkra, régi hitek, amelyekben ma már nem tudunk hinni, mert nem felelnek meg lelkünk legmélyebb vágyakozásainak.

A bomlás sivár képe, amelyet korunk mind anyagi, mind szellemi téren nyújt, nem egy gondolkodót hangolt pesszimizmusra. Megjósolták és megjósolták a nyugati világ alkonyát: kultúránk felbomlóban, társadalmi testünk feloszlóban, gazdasági vérkeringésünk megzavarva, lelki egyensúlyunk megbomolva, gyors iramban sietünk a pusztulás felé. [...]

Az új szintézisnek tehát, amelynek jönnie kell, hogy Európában új életerős kultúra fakadhasson, szüksége van a most lezáruló analitikus kor eredményeire, de szüksége van éppen úgy arra is, hogy az európai lélek kiszabaduljon a túlzottan egyoldalú analitikus beállítottságból, s felébredjenek a szintézisre nélkülözhetetlen intuitív képességei.

Annak tehát, aki egy alkotó jövő eljövételét akarja, két irányban kell dolgoz-
nia: egyrészt igyekeznie kell kiválogatnia a múlt eredményeiből azokat az elemet-
ket, amelyek a jövő épületének építőköveiül felhasználhatók, másrészt pedig
hozzászoktatni saját magát és kortársait az új szintézis szükségességének gondo-
latához, s ami ezzel együtt jár, felébreszteni az ehhez szükséges pozitív alkotó
lelki képességeket.

A jelen füzettel útjára induló szemle ehhez a munkához akar hozzájárulni
erejéhez képest. Fő rendeltetésének azt tekinti, hogy a Nyugattól e kissé félre-
eső helyen, a maga szerény hatás lehetőségei között, ráébressze az embereket
azokra a nagy problémákra, amelyek megoldása nélkül nyugodt építő jövő el
nem jöhet s adalékokkal hozzájáruljon ahhoz, hogy a nagy nyugati szellemi
áramlatok közvetlen érintésétől elzárt, de gondolkodó és tépelődő emberek
könnyebben tisztázhassák önmagukban azokat a fájó kérdéseket, amelyek elől
egy igaz ember sem zárkozhatik el.

A feladat természetéhez képest a szemle tevékenységének igen sokrétűnek kell
lenni. Mint mondtuk, a korunk lelki krízisét okozó ellentét a legkülönbözőbb
területeken, a politikában és gazdasági életben éppen úgy, mint a vallásban és a
művészetben egyformán megnyilatkozik s mindenkinek azon a területen tudato-
sítható a legjobban, ahol a legotthonosabb. Ha tehát az építő lelkiismeret felrázása
és a köztudat megtisztítása a célunk, nem korlátozhatjuk magunkat egy speciális
területre, hanem mindenütt ott kell lennünk, ahol a ma nagy problémája megnyi-
latkozik. Ez bizonyos tarkaságot fog okozni, amit talán félre fog érteni az, aki nem
érzi meg a szemle igazi intencióit, de amit, úgy véljük, örömmel fog fogadni az az
olvasó, aki mindenben meg tudja érezni a problematikusát.

Az sem lesz talán mindenkinek kedvére, hogy e szemle hasábjain nem ritkán
különböző felfogások megnyilatkozását, sőt egymással ellentétes világnézetek
ismertetését fogja találni, és bizonyára fel fog hangzani a kritika, hogy a szemle
nem hirdet egységes világfelfogást. S a külsőségek szerint a kritikának igaza is
lesz. Mert amennyiben egységes világfelfogás alatt a tantételek egységes rend-
szerét értik, amelyekre esküdni kell, annyiban tényleg ez a szemle nem fog egy-
séges világfelfogást képviselni. Nem pedig azért, mivel meggyőződésünk, hogy
ilyen értelemben ma senkinek sincs egységes világnézete Európában. Aki még-
is állítja, hogy van, az vagy önmagát vagy a világot csalja meg. Tartalmában
kiegyenlített, egységes világnézete csak annak lehet ma, aki a tények bizonyos
része előtt szándékosan behunyja szemeit. Az ilyen egyoldalúsága miatt egysé-
ges világnézetből mi nem akarunk, mivel ez nem szolgálhatja a jövőt, amely
csak a jelen ellentéteinek szintézisében épülhet fel.

A világnézeti egység azért mégsem fog hiányozni a szemléből. De ez az egy-
ség nem külső lesz, hanem belső. Nem arra törekszünk, hogy bizonyos tételeket
addig ismételjünk olvasóink előtt, amíg azokat elfogadják. Senkire sem akarunk
a régi dogmák helyére újakat ráerőszakolni. Szándékunk szerényebb, de egyút-
tal hasznosabb is: az olvasó elé akarjuk tární közérthető, egyszerű szavakkal azt
a matériát, amelyből önmaga belső világnézeti egységének felépítésén
dolgozhatik. A szemlének egységét nem a papíron, hanem az olvasók lelkében
akarjuk megvalósítani. Mert célunk erőnkhez képest azon dolgozni, hogy Euró-
pa mai papiros egysége helyébe az európai lélek eleven alkotó egysége szülessék
meg, amely megteremtse majd a mai ellentéteket grandiózus szintézisbe foglaló
új európai kultúrát. [...]

(1926. 1.)

Nem kell sem szociológusnak, sem politikusnak lenni ahoz a megállapításhoz, hogy korunk az egyensúlyzavarnak nyugtalanító állapotában van. Minden kornak megvoltak a maga bajai, mindig voltak elégtelen és magukat kiélni nem tudó embercsoportok a társadalmi rétegződésben belül, tehát minden kornak megvolt a maga betegsége. De ma az, ami régebben csak részjelenség volt, általánossá vált. Válság van. Gazdasági életnek, politikának, szociális együttélésnek, végső elemzésében az emberi életnek válsága. A szociológus hajlandó az egészet a gazdasági élet megbomlására visszavezetni, a politikus a politikai élet erőviszonyainak eltolódására. Mindezek lehetnek igazak és helytállóak – de végeredményében az emberi lélek hozzájárulása nélkül nem jöhettek volna létre, és hatásaikban is az emberi lélekre verődnek vissza. A kínzó nyugtalanság és bizonytalanság érzésében enyhítő volna valamivel tisztábban látni az okokat és eredményeket, megcsinálni a kor lelki mérlegét, nemcsak azért, mert a megismerés kíváncsisága hajt erre, hanem mert a tájékozódás egyben lehetőséget nyújt a jövő kilátásainak megítélésére.

Amikor válságról beszélünk, akkor természetesen nem egy lokális jelentőségű jelenségre gondolunk, hanem egész Európának válságára, melyet a különböző fekvésű országok különböző mértékben mutatnak fel. Ha ezt a különbözőséget tekintetbe vesszük, mindjárt szemünkbe ötlük, hogy szoros összefüggésben van az országoknak háborúban való részvételével és ennek mértékével. Egy dél-amerikai polgár, aki a háború kitörése óta csak nemrégiben látta viszont Európát, megdöbbenve állapította meg, hogy a háború Angliát *érintette*, Franciaországot *megsebezte*, és Közép-Európát *lesújtotta*. Fokozatot látott, amely a háború okozta veszteségekkel egyenes arányban áll.

[...]

Konstatáltuk, hogy korunk beteg, és feladatunk, hogy tüneteit elemeire bontsuk szét, és megállapítsuk, milyen részeiben és milyen mértékben tért el az egészségestől. Ha korunk jellemző tünetére akarunk rámutatni, kétségkívül első helyen áll az *erőszakosságnak feltűnő előretörése*. Az emberi életnek, szabadságnak, morális és testi épségnek régen volt akkora veszedelme, mint ma. A politikában ezt a diktatúrák fejezik ki. Fascizmus, bolsevizmus és másnemű diktatúrák szükségképpen következményei a kor lelki állapotának. Politikai gyilkosságok Németországban éppúgy, mint Bulgáriában megszokott módszere lettek a politikai érvényesülésnek. Az „egyéni akció” hírhedt megjelenése csak enyhe kifejezés, eufémia arra a lelki regresszióra, amelyet az ember végigcsinált, amikor érdekeinek életüket áldoz fel. Mert éppen az különbözteti meg a primitív embert a fejlettől, hogy ösztönös akarásait alá tudja rendelni mások életérdekeinek. Van azonban még egy aggasztó jelenség korunkban, s ez az, hogy *nemcsak egoisztikus érdekek azok, amelyek veszedelmes tettekre ragadnak embereket, hanem az erőszakosság maga öncéllá vált, valóságos szadizmussá fajult*, s a kegyetlenkedési hajlam tömegeket tud mozgósítani más embercsoportok ellen. Ez ébredt föl a háború kitörésekor lelkesedő tömegek lelkében, ez fűtötte a harctér minden szörnyűségében az egymás ellen rohanó feleket. Valami elementáris és primitív ösztön, mely ott szunnyadt az emberiség lelkében, mint egy rég elfelejtett emlék az őskor egymással küzdő vadjainak életéből, amint alkalma adódott, feltört a

mélyből, és elfoglalta mindazokat a pozíciókat, melyeket addig a kultúra építményei tartottak megszállva. Rá kell mutatnunk hangsúlyozottan erre, mert ez egyik jellemzően neurotikus vonása korunknak. [...]

(1926. 1.)

KASSÁK LAJOS

Éljünk a mi időnkben

(Részlet)

Az új művészet jelszava: vissza az életbe! De ez nem az előkelő pantheisták és az együgyű természetbarátok nyelvén van mondva. Távol áll tőlünk a pátosz és mechanikus szerszámmal szemezzük le a fáról a gyümölcsöt. Vissza az életbe tehát annyit jelent: mennél intenzívebben élni.

1926-ban vagyunk. Minden embernek önmaga iránti kötelessége a világ menél teljesebb megismerése. A világ megismerése az ember élni akarását gátló anyagoknak és erőknek a megismerése. A világ ismerete átsegít bennünket a betegségek farkasvermein, és megköveteli tőlünk mai életformánk gyökeres átalakítását. Harcba állít bennünket nem egymás ellen, önmagunkba egymásért az emberi érvényesülésünket csökkentő elemi erők ellen. A világ megismerésében tehát az én és kozmosz egymáshoz való viszonya tisztul nyilvánvalóvá. Általában mindig erről van csak szó. [...]

A falvak elektrizálása, az óceán átrepülése, a városok koncentrikus átépítése, a szépművészetek utilitáris átértékelése mind az ige beteljesedésének kezdetét jelenti. Praktikusán élni, és érezzük, hogy ez az élet nem esne nehezünkre. Emberi természetünkől eredőn nem az általánosan szépet, mint esztétikai fogalmat, hanem a dolgoknak önmagukban való tökéletességét, mint egy tisztultabb élet törvényét keressük. Tagadjuk az alkotó munka közötti „nagy” értékkülönbséget, és így csak természetes, hogy nekünk úgynevezett új művészeknek is le kell vonni a végső konklúziókat. Elődeink bizonytalan esztétikai értékelésével szemben a tökéletesség princípiumát állítjuk fel. Mert az önmagáért szépet nem ismerjük, de bizonyos, egy tökéletesen megépített gép vagy tökéletesen megszerkesztett vers nem lehet csúnya. Lehet nekem vagy neked ellenszenves, de ez nem a gépnek vagy versnek szépségmeghatározása. Amennyiben tehát a szép fogalmát használni akarjuk, a szép nem az, ami tetszik, hanem ami relatíve tökéletes. Ezt a tökéletességet a konstrukció egysége határozza meg.

Hogy mi a konstrukció törvényét felismertük, ezzel az élet és világ alaptörvényét ismertük fel. Tehát a magunk léteztörvényét is. És ennyiben tisztán áll előttünk alkotásainknak, mint önmagunk más, új formába állásának tárgyi és etikai értelme. Ezenkívül pedig nincs mérték, mellyel hozzánk és munkáinkhoz közeledni lehetne. Kétségtelen, csak az ért meg bennünket, illetve csak az foghatja fel munkáink életjelentését, aki önmagában már szintén eljutott a fejlődésnek erre a konstruktív fokára, s csupán csak passzív, improduktív voltában különbözik tőlünk aktív, produktív emberektől. Természetesen nem hirdetjük munkásságunk világmegváltó jelentőségét. De hisszük, hogy benne egy kornak, a mi korunknak kultúrája vagy kulturálatlansága reprezentálódik. Mert az új művészet értelmezésénél nem formai különcködésről, nem egy különös individuum különös vonaglásáról, hanem egy új embertartalom új formákban való kifejeződéséről van szó. És ezzel nem azt akarjuk mondani, ami tegnap volt, az

minden rosszul volt, csupán annak az érzésünknek adunk sajátos formát, ami a saját életérdekében tiltakozik minden tegnaptól ránk maradt törvény ellen. Ezek a törvények meghaltak önmaguk teljességében, és mi élünk – kell, hogy művészetünk egy legyen a körülöttünk élő élettel. A nagy tradíciókon kérődzők hasonlók a hullarablókhoz. A fiú nemcsak az apja folytatása, hanem a nagy folytonosságnak is egy láncszeme.

[...]

És aki most azt mondja, amit csinálunk, az nem művészet – igaza van! A művészet az ő értelmezésében a kiegyensúlyozott korok dekoratív fölülépítménye. Végeredményben tehát dekadencia.

Mi egy kialakuló kor kezdetén állunk. Egy új kor előtt, egy új típust kezdő ember. Művészet, mint önmagáért való szép, nem érdekel bennünket. Nem könnyűkezü cizellálók, hanem nyughatatlan feltalálók és vassal, cementtel és üveggel dolgozó építőmesterek vagyunk.

Fiatalok és konstruktőrök.

Köztem és közted meg akarjuk húzni a legrövidebb összekötő vonalat, az egybehangzó ritmust és az ökonomikus megoldást keressük.

Nem értetek meg bennünket?

Idegenek nektek a mi alkotásaink?

Nézétek meg a gazdaságosan leegyszerűsített ruhákat, a körutak fényreklámjait, az új házak sima, komoly ábrázatát, a munkások tornaegyesületeit, a vilamos bódéitokat, az egyre tökéletesebb formájú és gyorsabban rohanó autókat, a kirakatablakokat, az egyre elhatározottabb és új rend megteremtését óhajtó önmagatokat – és kell, hogy igazat adjatok nekünk.

(1926. 6.)

FÁBRY ZOLTÁN

Beteg Európa

(Részlet)

Európa beteg, Európa menekül, Európa halott. Nem Spengler szobajátékká kopott Untergang-filozófiája, nem Ilja Ehrenburg gyilkos Európa-szerelme és halottvirasztása, nem a cáfolhatatlan tények bizonyítják, de a kétségbeesett mentőkísérletek: Páneurópa és a revü, Mussolini és a Vatikán, Népszövetség és Zörgiebel, misszionáriusok és szakszofon és mindenekelőtt a fellegvármentális emberei, a „szellem: Európa” individuálhedonistái, Európa szervezett koronaőrei Flake-től Suarès-ig. A francia André Suarès a német Neue Rundschau-ban a feltámasztott Európát állítja a jövő perspektívájába. Suarès igazi koronaőr: beszédét a félelem determinálja, tehát kell, hogy bátorságot szuggeráljon önmagába, ellenséget kisebbiten, fellegvárban higgyn, és fellegvárért harcoljon. Ázsia? Feminin. Sohse lehet igazi ellenség. Európa halott? Erre az ázsiaiak maguktól sohse jöttek volna rá, öngyilkos európaiak beszéltek be nekik. Az igazi erő individuális. Európa az individuuum szolgálatában a szellem egyetlen fellegvára. A morál tehát: Európa. Európa a minőség; minden más mennyiség. A mennyiség pedig sohse lázadhat a minőség ellen: Ázsia sohasem lehet ellenség. Ázsiától nem kell félni, mint ahogy nem kell félni a négerektől és a természetektől. A fellegvárból meg sem látni őket: hangyatömegek csupán, kik nem méltók, hogy meglássák a szellem isteni ragyogását. Az igazi ellenség a barbariz-

mus, és így ellenség Amerika is. „A barbarizmus: a rombolók és újrakezdők. Az új-rakezdés az emberiség örök szégyene. Az európai eszme lényege: védekezni minden ellen, ami nem európai szellem, érzés és rend.” Tehát: Ázsia ellen, Amerika ellen, Afrika ellen és Szovjetország ellen, noha „a tömeg, a természet, a föld: kommunista”. És itt ennél a pontnál, ahol Suarès a szellem szentségét akarja szembeállítani a barbár veszélyekkel, önmagát cáfolja. Európa szintén tömeg, természet és föld, mért kell a szellemnek a valósággal ellenkező útra térni? Mért kell szemet hunyni Amerika előtt, mért megtagadni és a barbárok sorába taszítani, holott USA az európai szellem egyetlen legitim gyermeke, az európai szellem igaz eredménye és kikristályosodása. A szülő megtagadja gyermekét, de a valóságban együtt halad vele az igazi ellenség ellen, a jövő perspektívája, a tömegakarát ellen, a tett ellen, a próba ellen, melynek célja a tömeg mennyiség-értékét minőségértékké fokozni. Suares-ból a szellem álarca alatt az igazi, az az individualista európai beszél, aki tudatosan negligálja a gazdasági, szociális meglátásokat, aki a „szellem” fellegvárába vonul, hogy ne lássa a tömegek, az élet igazi arcát, „Európa” anachronizmusát, hogy így elérhessen a védekező arisztodemokráciához, mely a szellem segítségével megvethető, elvethető, szét-taposható hangyarajjá bélyegez embereket, milliókat. A „szellemi oligarchák” néha álarcrántóan vetik el a sulykot, mint például Suarès: „Kína és India bölcsei kéne, hogy a nagy európaiak mellé álljanak, hagyják nyugodtan magukra a kínai és indiai milliókat.” Az európai szellem tehetetlenségét, kapkodó önzését, halott voltát ily leplezetlenül kínosan ritkán dokumentálták. A félelem a fellegvármentális tömeg ellenséges arcát vetítette.

Szellem a fellegvárban: menekülés, negatívum. Elkülönülő szellem, ma: gyávaság, valóságtagadás, önatmoszférateremtés. Alig egy páran, akik őszintén ismerik be a menekülés tényét: protestálón, küzködőn, tiszteletet, parancsolón és anachronisztikus községbe olvadón. Ezek a szentek, az aszkéták. Ez a XX. század egyetlen szentje: Hugo Ball. Az agy, az ész, a kritikai lelkiismeret első és utolsó aszkétája, ki menekülően, gyerekes sietséggel viszi szent voltát, a halott katholicizmus tömjénes pantheonjába, hogy így elveszítse belső önerejű szentségét, és csak a gyerek maradhasson, az elfáradt, az elpihent gyerek, aki édes gyümölcsként kóstolja és szopogatja a szavakat „Credo... et in unam sanctam catholicam et apostolicam ecclesiam”... Ball. 1912-ben Hülsenbeckkel és Klabunddal együtt folyóiratot indított *Revolution* cím alatt. Már az első számot elkobozták Ball egyik Szűz Máriát profanizáló verse miatt... Háború. Ball menekül. Svájc. Megcsinálja a Cabarett Voltaire-t, megalapítja a Dadát. „A mi kabarénk gesztus. Minden szó, minden hang, minden mozdulat egyet bizonyít: ennek a lealázó kornak nem sikerült, hogy tiszteletet csikarjon ki belőlünk. Ugyan mi imponáló és tiszteletreméltó is volna benne? Ágyúí? Nagydobunk hangsabb. Idealizmusa? Népi és akadémiai kiadásában már rég nevetségé vált. A grandiózus csataünnepek és kannibáli hőstettek? A mi önként vállalt örületünk, illuziólelkedésünk a fenébe kergetik.” Ballék Dadája kétségbeesett kulturtiltakozás volt, gyerekes nyelvtöretés. De ép ez az egyenlőtlen harc, ez a macskazene hívta fel és ébresztette valóságra az elaltatott lelkeket, mert a fantasztikus grimaszok mögött ott volt a félelem döbbenetének gorgófeje, a menekülés ténye, a csőd cáfolhatatlan anarchiája, a rettenetes játék: pont pont vesszőcske. Vég, ami után csak új kezdet jöhet. Likvidálás. Változás. Átértékelés. Forradalom. És Ball, aki a kabaréban püspöki ornátusban darált mágikus evangéliumokat, aki Krapotkinnal és az anarchizmussal kacérkodott, ez az em-

ber, kinek kabaréje srég vizavi állt azzal a házzal, ahol egy bizonyos Lenin nevezetű orosz lakott, a világmészárlás egyetlen tiltakozó hőségnek, Liebknecht Károly meggyilkolása hírére idegesen jegyzi naplóját: „Valahogyan kívül estem mindenem. Ezen a napon különös módon arra emlékszem, hogy gyerekkoromban ötvenszer egymásután olvastam el Bouillon Gottfried kereszteshadjáratát. Oh, hogy szerettem Tankrédot és Clairvauxi Bernhardot.” Ball kitárt karokkal menekül a nihil elől a nihilbe, az „alap”-hoz, megmámorosodik a szentektől, a patrisztikától, megírja hallatlan szépségű Bysantinisches Christentumját, és Európa leglázásabb napjaiban tessini magányában magához öleli az Acta Sanctorumot, a testvéri segítséget: „Most már jöhet akármi, tántoríthatatlan alapon állok”. A mindennaphoz vezető lépés helyett a mindennaptól megváltó lépés. Szent menekülés! Ball esetében szentté válás csakugyan „A cél: transzcendentális életet élni. A mi hírhedt gondolkodóink meglegedtek a transzcendentális teóriával.” Nem hinném, hogy Ballt a katolikus hierarchia szentté avassa, nem konvertita ő, akivel dicsekedni lehet, és megtérése még csak nem is párizsi gesztus, mint Cocteau és Max Jacob esete. Az ő katholicizmusa az őskeresztények, az Assisi őskommunizmusa, és igaza van azoknak, akik meglátták, hogy az egész naplókönyv földalatti témája: küszködés a lenini kommunizmussal. De ez a szent alaphoz menekülés pozitív valóságában szomorú és negatív játék: önmagáért való aszkétizmus, az agy tüzeinek hideg lobogása, menekülő és őrző kriptamécses, önmaga körül világító. Az elfáradt ember szent gyönyörrel száll imaginér, világtággá szugerált cellájába, és elfeledkezik a kinti legvilkolt milliókról, akikért élt és lázadozott még tegnap, és idegenül nézi a feltörő új erőket, akiket még ő segített előcsalni, de akiket már nem ért. Menekül, hogy ő is bizonyítsa: Európa beteg! Legjobbjai aláaknázott fellegvárakba és bedült katakombákba huzódnak. [...]

(1929. 7–8.)

LIGETI ERNŐ

A paradox Kolozsvár

(Részlet)

[...] Kolozsvárnak marad Erdély, Temesvárnak marad a Bánság. A politikai centralizálás törekvése már kevesebb akadályokba ütközött. Kolozsváron tekintélyes magyar intézmények működtek már a múltban is, EMKE, EME, itt van az erdélyrészi református és unitárius püspökség székhelye, itt székel a római katolikus státus, Kolozsvár nagy múltú magyar város, szinte automatikusan vették hát tudomásul, hogy Kolozsváron székeljen a Magyar Párt is, és innen irányították a tagozatok élete. Ebbe a megoldásba a tudat küszöbe alatt belejárt az a körülmény is, hogy a románság az összes erdélyi városok között éppen Kolozsvárt akarta leginkább elrománosítani, és hogy Gyulafehérvárról az erdélyi románság Kolozsvárra tette át a főhadiszállását. Immár két erdélyi nemzet is centrumává avatja Kolozsvárt, mi sem természetesebb, hogy a magát külön nemzetiséggé deklaráló zsidóság – amely elhatározás természetesen erdély zsidóságának csak törpe hányadát öleli fel – hasonlóképen itt vélte helyesnek fellátni a Zsidó Nemzeti Szövetség centrumát. Kolozsvárra került át a szociáldemokrata munkásság vezetősége is, és minden ilyen politikai és parlamenti párt képletét magára öltő megmozdulás önmaga körül kitermelte a központi sejtet, az

erdélyre szóló intézmények egész sorát. E pillanatban Kolozsvár palettájának minden más erdélyi és bánági várostól megkülönböztethető színkeveréke, hogy itt az új nyugati országrész politikai tűzhelye, és innen lehet legjobban hallani Erdély és Bánát szívverését. Egyedül a szászok mellőzik érthető okokból Kolozsvárt, noha e városnak meg van a maga szásznémet hangja, ha mindjárt erőtllenül is. Ezek a különböző politikai erőfeszítések a városban bizonyos feszültséghez vezetnek, bizonyos lappangó polgárháborúféléhez, amely fellángol, vértelen formájában, valahányszor választásokon, vagy nem választásokon, de a népi érvényesülés lobogóját kell győzelemre vinni. Minden más városban, ahol megfordultam, nagyobb az összeműködés, a társadalmi élet hajszálcsöves áramlása, mint éppen minálunk. Itt Kolozsváron ha akarom három, ha akarom négy világ is él egymás mellett: magyarok, románok, szászok, zsidók, és ezek nem igyekeznek tudomást venni egymásról, kitépik magukat minden közös társadalmi érintkezésből. Érdekes, hogy míg a Kolozsváron székelő angol, francia, osztrák, csehszlovák, magyar, német, olasz külügyi képviselők a diplomáciai testület doyenjének vezetése alatt időnként megtalálják nemcsak az érintkezés, de a barátságos társadalmi kapcsolatok szálait is, addig Kolozsvár autokton nemzetiségeinek nincs egyetlen közös foyerje sem, ahol hébe-korba összejöhetnének az emberek, pláne tekintetbe véve azt, hogy a gyakorlatban még a városi autonómiának sincs meg a korszerű testülete, és így az előbb említett nemzetiségközi találkozások rendszeresítése fokozottabban indokolt. Valahogy úgy érzem, hogy a népek közötti gondolatfluktuációnak ez a mesterséges eldugaszolása ismét jellemző kolozsvári tünet, amelynek egyik oka nemcsak az, hogy e város eredendően konzervatív és elzárkózó – mint említettük, – a magyarok még maguk között is elzárkózók, hogyne volnának elzárkózók más nemzetiségekkel szemben? – de azért is, mert a brüszk népesítési politika megbontotta a lakosság kifejlődésének természetes folyamát, és máról holnapra egyetlen mozdulattal a város lakosságának harminc százalékát az „illetékesség” lovagjává avatva, kicseppentette Kolozsvárt a többi vegyes lakosú kisvárosokat annyira jellemző intimitásából. [...]

(1929. 11.)

MOHOLY-NAGY LÁSZLÓ

A szelet-embertől az egész emberig

(Részlet)

[...]

A szelet-ember

Csak, ami a saját élmények egészéből kikristályosodik, csak (az lesz az ember igazi építő anyaga. Ezzel szemben a mai nevelés elköveti azt a hibát, hogy elsősorban egyes élmények szerzésére fekteti a fő súlyt.

Ahelyett, hogy saját középpontját tágítaná, mint ahogyan azt a primitív ember léte kényszerűségéből teszi, amikor egy személyben vadász, kézműves, építő mester, orvos stb. a mai ember – összes többi képességeit kihasználatlanul hagyva – csak egyetlenegy mesterséggel foglalkozik. A tradíció, a tekintély súlya megfélemlítik a mai embert, bizonyos élményterületeken túl nem merészkedik.

Szakember lesz belőle. Nincsenek többé eredeti élményei. Állandó harcban ösztöneivel a külsőleges tudás erőszakot vesz rajta, belső biztonsága eltűnik,

nem mer többé saját magának szeme sem lenni. A specialisták, mint egy hatalmas titkos szervezet tagjai, elzárják az utat a sokoldalú egyéni élményekhez, amelyek pedig az egészséges ösztönű ember számára nem csak lehetségesek, hanem biológiai jóléte miatt egyenesen kívánatosak.

A hivatás megválasztása gyakran külső indokok alapján történik: az ember cukrász lesz vagy asztalos, mert éppen akkor e hivatásokban tanulóihiány mutatkozik; az ember ügyvéd lesz vagy gyáros, mert átveheti az apja üzletét.

A hangsúly az egyes hivatások éles elkülönítésén, a specializálódáson van; a kereslet uralkodik.

Így lesz az ember lakatos vagy ügyvéd vagy építész, stb. (egy zárt szeletben) és még a jobbik eset, ha a hivatás-ember tanulmányai befejeztével még szaktudását tovább bővíteni igyekezik, ha a maga speciális szeletét, amit az életből kivágott a maga számára, a végtelenbe igyekszik tágítani.

E ponton felmondja a szolgálatot egész eddigi pedagógiánk, a számtalan hivatási tanácsadó és pszihotechnikai alkalmassági vizsga dacára. Minden kizárólag a mai termelési rendszer bázisán működik, amely a javak termelésének csak külső alkalmait ismeri.

A hivatás ma minden egyéb, csak nem egy közület céljaival és szükségleteivel való szolidaritás. A tulajdonképpeni élet a „hivatás” mellett folyik, amely gyakran kikényszerített és gyűlölt.

A jövőnek szüksége van az egész emberre

Az ember szeletszerű kiképzése ma nem kerülhető el. Nem szabad azonban, hogy annyira menjen, hogy mellette az ember elsovadjon – az oly nagyra tartott szaktudása mellett. A szelet ember a központi, a közületben organikus bele-nőtt emberben kell gyökerezzen: erős, nyílt, boldog, mint amilyen gyermekkorában volt. Ezen organikus biztonság nélkül a leggazdagabb szaktudás is (a felnőttek e „kiváltsága”) tisztára mennyiségi gazdagodás, anélkül, hogy általa az ember életintenzitása fokozódna, életének köre tágulna. Csak az érzés tisztaságával és a tudás jőzanságával egyformán felfegyverzett ember képes magát a speciális hivatásnak még oly komplikált követelményeibe beledolgozni s (az egész életet uralni. Csak ezen az alapon található meg az ember azt az élettervet, amely a közösségen belül a megfelelő helyre állítja. [...]

(1930. 2.)

GAÁL GÁBOR

Magazin kultúra

Akadtak kultúrszociológusok, akik a havonta, megjelenő képes folyóiratok, magazinok Európa-szerte szaporodó számát kitörő örömmel üdvözölték – erőteljes igazolását látva ebben annak az örvendetes fordulatnak, hogy az európai intellektualizmus elvontsága visszatért a képekben való, „képszerű” gondolkodáshoz. Tényleg örvendetes volna ez a fordulat, ha a képszerűség ellenében nem esik áldozatul ezekben a folyóiratokban, illetve magazinokban a gondolat. A kultúra előbb említett szociológusai azonban erre is találnak magyarázatot, és úgy értelmezik, hogy a mai modern európai embert lelkiileg és szellemileg a civilizáció üzeme nyűgözi le; se ideje, se energiája nyugodtan olvasni, elmélyülni és gondolkodni. A modern ember jellemző vonása napjainkban valami fáradtság, ami

az esztendőök sorozatos csalódásaiból született. Ezt a fáradtságot már csak a láрма és a szenzáció, a rövid pár mondatban fogalmazott ötlet és a kiabáló kép tudja felvillanyozni. S kétségtelen jobb magyarázat nem is hozható fel a magazinok bámulatos kelendőségére, ellenére. aránylagos drágaságuknak. Hogy a Berlinben megjelenő Ullstein-féle egy márkába kerülő Uhu s a Scherl-féle *Das Magazin* havonta 200.000 példányba kerül forgalomba, ez a legkevesebb mert az ugyancsak Ullstein-féle *Illustrierte Zeitung* hetenként 1.844.130, a Münchener *Illustrierte*. Presse 600.000 a *Grüne Post* pedig 937.530 példányban jelenik meg, nem is említve egy sereg más, ugyancsak német illusztrált lapot, amelyek megjelenési példányszáma jóval túl a százezren, két-, három-, négy- öt- és hatszáz-ezer körül mozog. Jól jegyezzük meg, Németországra nem pedig Amerikára vonatkoznak ezek a számok....

A kultúrpolitikában és irodalomkritikában Németországban is számos esetben felmerült a panasz a jelenkori irodalmak és így írók átlagos színvonalának a mélypont felé való tendálása felől. Az előbbi számok világosan utalnak arra, hogy annak a bizonyos nivósüllyedésnek valójában mi a magyarázata. Nagyon sok momentumon kívül: – az a vállalkozói szellem és vállalkozói apparátus mely ezek mögött a magazinok mögött áll... A magazinkiadók tiszta üzleti vállalkozások, a kulturális felelősség minden nyoma nélkül. Következik ez abból, hogy periodikus folyóiratok jövedelmezővé való tételéhez, vagyis igen magas példányszámban való megjelentetéséhez nagy tőkebefektetés szükséges. Hogy viszont ez a tőke megfelelő módon kamatozhassák, azaz a lehető legmagasabb példányszám elérhető legyen, ahhoz az a bizonyos alkalmazkodás szükséges, mely a lehető legkisebb ellenállás vonalát keresi: – az állásfoglalások nélküli, a gondolkodni nem szerető – ahogy a kultúrszociológusok mondják – a fáradt olvasót. Ezeknek a magazinoknak a kultúrpolitikáját így ugyanaz az elv meríti ki, mint Bata cipőgyáros üzletpolitikáját: a lehető legolcsóbban a lehető legkényelmesebb árut szállítani. Hogy azután ennek következtében ezekben a magazinokban a szellemtelenség, a szenzáció, a csinálmány, a fontoskodás, a rekordmánia, a felületesség, a divathajhászás s a mindezekkel rokon vizenyő-cinizmus uralkodik, s a mai káoszából kivezető értékeszmények háttérbefolytása pusztán azért, mert ebben a magazinkultúrában bármely eszmény már eleve érdektelen és kényelmetlen, mert követeléseket támaszt az olvasóval szemben, s mert az olvasótól a magazin árán kívül semmi egyebet nem követel, se lelkiismeretet, se leszámolást, sem azzal, ami adva van, sem azzal, aminek adva kéne lenni – mindez következetes velejárója annak a „kultúrtevékenységnek”, amit a magazinok oly retentő nagy példányszámban mindenütt Európában életben tartanak. (Kolozsvár) (1931. 6.)

NEUFELD BÉLA

Világnézet és szexualitás

(Részlet)

Mielőtt ezt az összefüggést elemeznők, tisztáznunk kell a címbe írt fogalmak tartalmát. Mit értünk világnézet alatt? Ez a megjelölés éppenséggel nem találó, mivel a szó végződése „nézet”, („szemlélet”, Anschauung) azt a benyomást kelthetné hogy a világnézet valamely szemlélődő, passzív magatartás kifejezője. Ez a feltevés azonban tökéletesen hamis. Minden világnézet lényegében állásfoglalás

a világ és a társadalom kérdéseiben. A világnézet lényegileg aktív, dinamikus fogalom. Nem csupán világnézet, hanem világalakítás. (Weltgestaltung.) Nem csupán arra törekszik, hogy a létet átfogja, hanem normatív elveket állít fel. Nem, ami van, hanem ami legyen – végső célzata.

A szexualitás fogalmának szűk értelmezése csupán az ivarszervekkel összefüggő nemi jelenségeket fogja át, holott a fogalom a nemi ösztön valamennyi megjelenési formáját képviseli, amelyekben a nemi ösztönenergia kifejezésre jut. A pszichoanalízis libidó fogalma – amely a nemi ösztönök hajtóerejét jelöli meg – eredeti fogalmazásában azonos volt a szexualitással; később azonban a libidó fogalma átváltozott, s Freud utolsó metafizikai írásaiban a platói Eros elvébe torkolt.

Mi hát a kölcsönhatás világnézet és szexualitás között? A kézenfekvő felfogás nyilván ez volna; miként értékeli valamely konkrét világnézet a szexualitást, s minő szerepet juttat annak az egyén egész életében. Mivel a világnézet normatív jellegű, ez az értékelő funkció kétségtelenül sajátja. Elméletileg lehetséges a kölcsönhatást olyanképpen is vizsgálni, hogy miként hat a szexualitás elsődlegesen valamely konkrét világnézet kialakulásánál? A világnézet problémájának irodalma bizonyos lelki alkatokat genetikus összefüggésbe hoz bizonyos világnézetekkel, s azt véli, hogy lelki habitus és világnézet között adaequát vonatkozás van. Minden konkrét lelki alkatnak adaequát világnézeti kifejezése van, s ez a korreláció tipikus és kimutatható. E. Spranger, (Lebensformen) K. Jaspers, (Zur Psychologie der Weltanschauungen) Müller-Freienfels (Persönlichkeit-und Weltanschauung) említett műveikben megkísérlik a világnézeti lélektan típusát megalapozni. Müller-Freienfels felvázolja az erotikus ember típusát is, s az erotikus világkép elemeit. Ez a kísérlet azonban egészen vázlatos, s a felületen mozgó. Mindazáltal érdekes, hogy ez a szemléleti mód is felvetődik, a típuskutatás feladata ennek szempontjait kidolgozni, és objektív jelentőségét megállapítani. Maga a beállítás, a világnézetet a szexualitás prizmáján keresztül látni, éppenséggel nem abszurd. Szexualitásunk nem csupán függeléke létünknek és lényegünknek, miként azt a hivatalos tudomány tanította, hanem elementáris hajtóereje megnyilvánulásainknak, amiként azt teremtő szellemek, kivált Schopenhauer és Nietzsche felismerték. Schopenhauer tétele „az akarat gyúpontjában a szexualitás áll, vagy Nietzsche mondása „egy ember nemiségének foka és jellege, szellemének legfelsőbb csúcsáig felér” a nemiségnek primár jelentőséget tulajdonítanak az ember teremtő megnyilatkozásaiban. S Freud szublimálási elmélete, amely az egyén valamennyi szellemi megnyilvánulásában az eredeti libidó transzformációját látja, determinálja a kérdés felvetését, hogy egy genetikus világnézeti-pszichológia a nemiség primár karakterének alapján, megalapozható volna-e? A pszichoanalízis (Psza.) materiális konstrukciója (libidomennyiség, libidogazdaságosság etc. erre vallanak) az értékek relativizmusáig jut el – mivel a szellemi értékek az eredeti libidó származékai – s ebben a gondolati-strukturális felépítésében a Psza. a dialektikus materializmus elméletével rokon, (amint ezt egyik előző írásomban „Marx és Freud” kifejtettem) amely materiálisan alapozott, s az ideológiát a gazdasági szerkezet felépítményének tekinti. De ezentúl nem találunk támpontot arra, hogy az egyén nemiségének konkrét konstellációjából származtassuk le annak világnézetét. Feltételezve – de nem ismerve el – az elméleti következtetések helyességét, egyelőre híján vagyunk a megbízható anyagnak, amely az oksági szemlélet érintett módját lehetővé tenné.

[...]

Kétségtelen, hogy a mi korunk az aszkétikus szexuálmorál lazulását érte meg. Kiválóan gazdasági okok idézték elő ezt a változást. Éspedig: a) a nő bevonulása a termelési folyamatba, s ami ezzel együtt jár, a családi élet meglazulása, b) a lakásínség, amely a serdülő gyermek számára a nemi élet közvetlen ábrázolása a szülők példáján keresztül, c) a tömeges munkanélküliség, amely egyrészt a házasodást akadályozza, s ugyanakkor a prostitúciót mozdítja elő, amely tömeges gyermekelhajtást eredményez, avagy kivételesen az óvszerek alkalmazására készíttet.

Bár az önmegtartóztatási morál gyakorlati jelentőségéből veszített, a tudattalan visszahatások – mint büntudat a tilalmak áthágása következtében – nem kevésbé hatékonyak, s pathogen jelentőségük érintetlen. Az a körülmény, hogy a legtöbb törvényhozás a nemiség extragenitális és nem heteroszexuális megjelenési formáit bűncselekménynek bélyegzi, egyik végzetes következménye a keresztény világnézetnek. A tilalmak megszegése büntetést és megvetést idéz fel, s azok követése viszont gyakran reaktív neurózisokat vált ki. Freud a tömegek lelki nyomoráról beszél, joggal lehet a tömegek szexuális nyomoráról szólni. A társadalom valamennyi rétegét érinti a baj. A tömegankétok, amelyeket Max Hodann, s Wilhelm Reich túlnyomóan munkás körökben rendeztek, a különféle ösztönzavarok elrémitő elterjedtségét mutatták azokban a rétegekben is, amelyek legkevésbé állanak a keresztény világnézet befolyása alatt. [...]

(1932. 11.)

JÓZSEF ATTILA

Egy kisgyerek sír

A sötét szoba sarkában zokog
egy tehetetlen, guggoló gyerek.
Sír, mint a cipő alatt a homok,
vergődik, mint a nehéz tengerek.
Könnyes, miként északra nyíló
völgy.
Könnyes, mint könnyes a szem
ürege.
Könnyes, miként a kő alatt a föld.
Könnyes, miként az ablak üvege.
Sír, mint ahogy a vízben sír a méz.
Sír, mint a víz sír a fedő alatt.
sír, mint a holt fa, melyet tűz emészt.
Sír, mint csarnokban a futószalag.
Melybe az ember, állat és növény
belehelt minden élő meleget
s jegesen porlik sziklák peremén–
sír, mint a szél az Érchegység felett.
Sikolt, mint ölben újév malaca.
Sikolt, mint kés-él, ha köszörülük.
Sikolt, mint rozs, ha szeli a kasza.
A tepsiben a hús nyöszörög így.

Mint könyvelő, ki csendben hazatér,
ruháját rendben székére teszi,
ágy szélén mereng, morog, útrakél
– puffannak apró, gyors lépései
egy síkra havat kóstolva üget
a zöld holdfényben, merev éjszakán,
kotor vakog, nyalná a sós eget –
így vonít ő; a pusztán a magány.
Vinnyog, mint hántott kukoricacső.
Vinnyog, mint szalma az alvó alatt.
Vinnyog, mint hülye, kit nyom az idő.
Vinnyog, mint eb, mely ostorba harap.
A sötét szoba sarkában zokog
egy tehetetlen, guggoló gyerek,
szaporáz, mint a könnyű motorok,
ellustul, mint a nehéz tengerek.
(1933. 7–8.)

DÉRY TIBOR

A csúcsról

Patak mentén, mely finom és buja füzek lábait mossza
s kenyérszínű, ért táblák közé vezet
s onnét sinek mellé, hol bokrokba akadva
mint asszonyhűség remeg a vonatfüst s a fütty sima madarai
még a völgykatlan fölött keringenek,
az emeletes városokon át s a csendes, sötéthúrú erdőkön
s odébb, a pettyes piros faluban, hol egy kapu alól
szelíd borjú ügetett feléd és megszagolt,
autók és szekerek nyomában, melyek mögött a porállatok
felkelnek és némán imbolyognak a napfényben
vagy a tengerpart habmarta vörös sziklái közt,
hol a víz fölött ferdén egy pinia ringatózik
s tobozait a dallamos öbölbe hullajtja –
bármerre lép érzékeny lábad, vándor
az idő kihullott ősz hajszálán jársz,
mely a lassan növvő világban fehéren kanyarogva mini az országút,
egy nyári délután, ha merőlegesen süt a nap
s elérted férfikorod érett óráját,
az illatos nagy hegyet,
felkunkorodva hirtelen a csúcsra emel.
Szétnézel. S megérted életed tájait.
Hátad mögött a mult. Szemben a violántúli jövőből
felmerülnek egy percre – mini víz alól – a világ meghitt formái
s játékba állnak. Az elfogódott patakot nézed, a mélyben,
mely hogy a hegy lábát megkerülte, felbuzog
és szint vált. S már megdagadva sebesen tör előre
s gyorsan növekedő hajókat vesz hátára s odébb,

az évek hegységén túl a feszülő tengerbe ömlik. S a vonatot látod,
 mely imént elhagyott s hogy most egy messzi országban kiköt,
 az utasok már őszülő hajjal szerteszélednek a városban,
 bőröndjeikből emlékek hullanak. Mögötted a piros falu
 a földnek lassan forgó korongján eléd gördül
 s felemelkedik mint egy fa. A parti sziklákat nézed,
 a gőzölgő tengert, mely a régi dalra nyitja száját
 – oly régi mint a fájdalom –
 s hátrébb a síkon, az alkonyat vörös koszorúi alatt,
 önmagadat, egy gyorsan menetelő fellázadt tömegben,
 ismerős, egyre öregedő mozdulatokkal
 rohanva a füstölgő sir felé, mely hosszú utad végén,
 ott hol a nyomorgók láncukat rázzák
 s a felszálló porfelhő a tájat lezárja,
 egy új szabadságharcban eldűlni hiv.
 (1933. 9.)

RADNÓTI MIKLÓS

Kedd

Szeretőd hajnaltól tanít,
 este lehuppan az ágyra,
 alig, hogy evett valamit.
 Szeretne ellakni veled
 akár négy szál pipacs között
 s túrné az éji meleget,
 de birtok a föld és a ház,
 dühödt eb síkos fogakkal,
 csámpás csósz furkóval vigyáz.
 Így bicskás rokonok nyakán
 éltek és homlokotokra
 beszédjük árkokat dumál.
 Ők a rend s a társadalom,
 szuszogástok is ellesik
 s bogaruk mászik a falon.
 De figyeljétek a tüskés
 világot folyton s legyetek
 gazdagok torkán rossz nyelés,
 ijedt hajnali íz! süttött
 libamájon keserű görcs;
 s mert lustul az, ki rég ütött,
 hát üssetek s hegyes kések
 lessenek a jelre, mitől
 fölropül majd a kedvetek!
 (1933. 10.)

Bár tudtam: a győzelmet meg nem érem,
s utolsó cseppig el fog folyni vérem,
s a matracsírban ősz lesz a hajam:
szabadságharcok elhagyott állását
huszonhat évig védtem egymagam.

Ott álltam éjjelnappal őrt az ágyuk
mellett a vártán rőt zászlók alatt,
barátaim jót szundítottak sátruk
mélyén s mindig felkeltett hortyogásuk,
ha bóbiskolni kezdtem néhanap.

Igy töltöttem el száz unalmas éjet
és gyakran elfogott a félelem
(mert én is féltem: csak hülyék nem félnek)
s hogy elkergessem, egyegy gúnyos ének
melódiáját kezdtem hirtelen.

Gyakran jött rám a német tölgyek vágya,
de álltam készen és lövésre várva,
s ha egy gyanus gazember jött közel:
jól céloztam s bitang, zsíros hasába
egy tűzforró golyóbist küldtem el.

Történt az is, hogy oly bitang akadt,
ki lőtt oly jól, mint én – és mit tagadjam –
nem egyszer volt a hosszú harc alatt,
hogy a golyókból egyet én is kaptam:
sebeim égnek, vérem elszalad.

s tudom, hogy a frankfurti csalogányok
dalát nem hallom meg már sohasem.
De itt kitarok még az őrhelyen.

És hogyha egy nap egy golyó megölt:
akad majd száz, ki helyemet betöltse,
mert dicstelenül nem hullok a földre,
veretlen voltam s kardom nincs eltörve,
csupán a szívem az, mely összetört.

S a németek nagy örömére végre
én, Heinrich Heine, feljutok az égbe,
s ha igaz az, hogy néha rosszat tettem,
úgy majd az isten törvényt ül felettem
és megbocsát, mert az a mestersége.
(1935. 7–8.)

Bizony, bizony már régesrég elröpültek az öröm és béke galambjai,
az olajágot ne is keresd sehol. Ami nincs meg nem található!
Száguldó felhők sötét titkokat sodornak és szörnyű végű
mély rejtelmeket borzongat a fölöttünk vonuló forгатag.
Holtak teste lendül át a kéklő messzi távon: ez a mi világunk
gyötrő börtönként lezárt. Futnod belőle ne hidd, hogy lehet.
A vértől iszamos mezőn túl, amott száll, szálldos a fehér galamb,
repül, repül, el nem éred. Pedig sikongó szívében
nyugalmadat lendíti a messzi semmibe, a gyász szegélyű ég felé!
Cikkanó szárnya ó, hogy verdes csapdos. Miért engedted el?
Béke, Béke térítsd már észre az esztelen mulasztókat! s Te galamb,
kezükbé fegyvert, fegyvert hozz nekik, védelmedre gyilkosat!
(1937. 2.)

ERDÉLYI ÁGNES
Bukaresti strófák

Megérkeztek a hollók Bukarestbe,
(ünneplő, vén hivatalnoksereg,
az erdő zengő kristállyal belepve,
jég zizzen ott s az ágon hó remeg.

Hegyek alatt a hóba fúlt kisváros
üzött el engem s konok közönye,
az egyformaság és a pletyagyáros,
röghöz tapadt pénzgyűjtők özöne.

E roppant ifjú város betakar,
emlőjén lóg ezernyi furcsa szerzet,
(erdei holló s szélhordta magyar,
kiket az éhség és az élet kerget.

Üvöltöző uccai árusok,
Kelet s Nyugatból ízes keverék,
fényes körút s gyanús sikátorok,
csodás blokkházak s alattuk szemét –

a Város vagy nekem! Habzsolsz mohón
és dúsan terített asztalodról
hulló morzsán bár, éhen mégse hal,
– erdei holló s szélhordta magyar.
(1937. 7–8.)

Minden költői kompozíció, épp kompozíciós elveiben, világnézetileg a legmélyebben meghatározott. Vegyünk lehetőleg egy egyszerű példát. Walter Scott legtöbb regényében – gondoljunk pl. a *Waverley*-re vagy az *Old Mortality*-re – a közép-pontba aránylag középszerű, az ábrázolt nagy politikai harcokban határozatlan embereket állít. Mit ér el ezáltal szerkezetileg? A határozatlan hős a két tábor között áll, a *Waverley*-ben a Stuartok mellett álló skót felkelők és az angol, az *Old Mortality*-ben a puritán forradalom és a Stuart-féle restaurációs kormány képviselői között. A véglet pártok jelentős képviselői így kölcsönösen a hős emberi sorsával hozhatók összefüggésbe: a politikai végletek nagy alakjai ezáltal nemcsak társadalmi-történelmi, hanem emberi szempontból is a költői alakítás tárgyai. Ha Walter Scott valóban jelentős alakjainak egyikét állította volna elbeszélése középpontjába, úgy lehetetlen lett volna azt ellenfelével emberi, cselekményszerű vonatkozásba hozni. A regény „fő és államakció” maradt volna, azaz egy jelentős történelmi esemény leírása, nem pedig megrázó emberi dráma, amelyben egy nagy történelmi konfliktus minden tipikus képviselőjét a maga kibontakozott emberségében ismerünk meg.

Ebben a kompozíciós módban mutatkozik Walter Scott nagy epikai képessége. Ez a képesség azonban nem tisztán művészi megfontolásokból? Maga Walter Scott az angol történelem felfogásában egy „középső”, a véglet irányok közt közvetítő álláspontot foglal el. Walter Scott ugyanolyan mértékben állást foglal a radikális puritanizmussal, különösen annak plebejus áramlatával, mint a Stuartok katholizáló reakciójával szemben. Walter Scott kompozíciójának művészi lényege így Walter Scott politikai-történelmi állásfoglalásának a tükre, világnézetének a megnyilatkozási formája. A pártok közt álló hős nemcsak kompozíciós értelemben kedvező lehetőség a két párt emberileg élő alakítására, hanem egyúttal Walter Scott világnézetének a kifejezése. Scott emberi-költői jelentősége természetesen abban jelentkezik, hogy ellenére a hősei iránt érzett világnézeti-politikai előszeretetének, világosan látja s meggyőzően alakítja, hogy a végletek energikus képviselői emberi formátumban hőseit mennyire felülmúlják.

Ezt a példát mi egyszerűsége miatt választottuk. Mert Scottnál minden bonyolultság nélkül s mindenekelőtt közvetlen az összefüggés a világnézet és a komponáló mód között. A többi nagy realistáknál ezek az összefüggések többnyire közvetettebbek és bonyolultabbak. A „közép” helyezésű hősök epikai-kompozicionális alkalmassága a regény szempontjából formális-kompozicionális elv, amely a költői gyakorlatban a legkülönbözőbb módon nyilatkozhat meg. Ez a „közép” helyezésű jelleg egyáltalán nem szükséges, hogy emberi középszerűségként jelentkezzen, keletkezhet társadalmi helyzetből, lehet egyszeri emberi szituáció következménye, és így tovább. Csak az a fontos: megtalálni azt a központi alakot, akinek a sorsában az ábrázolt világ minden lényeges véglete keresztelkedhet, aki körül azután a totális világ a maga mozgalmas ellentmondásszerűségében felépíthető, így közvetít pl. a vagyonnélküli nemes Rastignac társadalmi helyzete a Vauquer-pensio világa és az arisztokrácia világa között, így közvetít Lucien de Rufoempré belső határozatlansága az arisztokratikus, zsurnalisztikus s más történetek és a D'Arthez körüliek valódi művészetre irányuló tiszta törekvése között.

A költőnek azonban szilárd és élő világnézettel kell rendelkeznie, a világot a maga mozgalmas ellentmondásszerűségében kell látnia ahhoz, hogy egyáltalán módjában álljon a hős szerepére alkalmas ember kiválasztása, akinek a sorsában ezek az ellentmondások kereszteződnek. A nagy költők világnézetei rendkívül különbözőek. S a mód, ahogy ezek a világnézetek epikailag-szerkezetileg megnyilvánulnak, még különbözőbbek. Mert minél mélyebb, minél differenciáltabb, minél inkább az élet tapasztalataiból táplálkozik az ilyen világnézet, annál különbözőbb és változatosabb a kompozicionális kifejezése.

De világnézet nélkül nincs kompozíció.

(1937. 11.)

TAMÁSI ÁRON

A bölcső és a környéke

Képek egy székely falu mai életéből

(Részlet)

Sighisoaránál új világ kezdődik.

Sok falusi cipekedik az odorheiui vonat felé, amelyben csobogni kezd a székely beszéd. Vidáman és színesen csobog, mintha nem a bajlátott föld kezdődne, hanem a vadvirágos paradicsom. A szavak izét és zamatát csak nyalintom, hogy az étvágyam otthonra épen megmaradjon.

Másfél óra múlva hosszan füttyül a vonat. Legényesen kezdi, aztán egyre öregszik a fütty, majd végelgyengülésben meghal. Így jelzi, hogy vége van itt, ebben a székely anyavárosban, a vonatos világnak. A sínek megszakadnak s fel a Hargitáig vagy a Nyikóvölgyén Praidig már csak szekerek zörögnek vagy gyalogosok bandukolnak, 5060 kilométeres távolságra. Egy kicsit keserű dolog ez. Keserű, hogy ennyire elhanyagoltak minket már a boldog időkben. De bizonyára csak figyelemből tették: azért, hogy ártatlanok maradjunk.

Múló dolog azonban a keserűség, mert ahogy kiszállok a vonatból, már csak a szívemben táncol valami, és a szemem keresgél. Meg is látom mingyárt a szekeret, amelyet előmbe küldtek a faluból. Egy szürke és egy pej a szekér rúdja mellett hersegteti a szénát. De nemsokára már úgy zörgetik a hamuszürke felhők alatt a szekeret, mintha lakodalomba mennénk. Vállamra kanyarítom a pokrócot, a kalapot a szemembe rántom a mintha csak ezt várták volna a mogorva felhők is, egyszerre kibomlanak és hullani kezd belőlük a hó.

Mire elérjük a falut, már úgy ülök a szekéren, mint egy hóember. Az emberek mégis tudják, hogy kinek a szeme csillog ki a havas kalap alól. S itt már lépésben dőcög a szekér, végig a falun, bent a völgyben, ahol a Nyikó mellett kanyarog az út, hosszan a hosszú falun. Aztán felbukkan a ház, amelyben születtem. Ahogy meglátom zsendélyes havas tetejét, különös izgalom fog el. Fáj bennem az öröm, és nem tudom, hogy leszökjeme a szekérről, vagy rajta maradjak.

A kapu nyitva van, és rossz állapotban csüng a kerítés mellett. Mégse bánom most a kaput, mert édesanyámat pillantom meg. Ott áll a ház bójárata előtt. Kiseb, mint valaha. Talán azért, hogy emiatt is jobban lehessen szeretni. Szép csizma van a lábán, és fekete ruhát öltött, mintha vasárnap volna. Kicsi fehér zsebkendőt tart a kezében, amely mintha ölelésre indulna, amikor meglát. Aztán mégis visszaengedi és úgy néz, mintha királyt hozott volna a szekér.

Amúgy havason átölelem és hallom, hogy sír.

Este a puha lámpafény alatt, mind együtt vagyunk: édesanyám és a kilencvenéves Sári nannyó, az öcsém és három leánytestvérem, s az ő gyermekeik valami kilencen. Két leányka a főszereplő: Ilonka és Magdó. Ilonka az öcsémé, Magdó a húgomé. Mind a kettő háromesztendő. Ilonka barna és a szeme huncut. Az anyja kedvesen biztatja illedelemre:

– Eredj hamar, és csókolj kezét Áron bácsinak! – mondja.

– Gyere hamar! – mondom én is, mire csakugyan megindul a leányka, ügyesen parolát csap a tenyerembe, aztán megfordítja a kezemet, és rácuppant egy csókot. Hamar az ölembe kapom, és barátkozom én is, hiszen sohasem láttuk még az életben egymást.

– Tán nem ismeresz? – kérdem.

– Hogyne volna úgy, mikor maga Áron bácsi! – feleli a gyermek.

– S hát még mit tudsz rólam?

– Azt, hogy nekem pogácsát hozott. – S kit szeretsz a legjobban?

– Magát! – mondja gondolkodás nélkül. Felemelem a mutató ujjomat, és enyhén megmozgatom:

– Vigyázz, mert megmondom anyádnak és apádnak, hogy engem szeretsz a legjobban.

Ilonka hányiveti mozdulatot tesz, és így szól:

– Én nem bánom, ha meg is mondja, mert apám s anyám úgyis tudják, hogy őket is a legjobban szeretem.

Jobban megnézem ezt a háromesztendő leánykát, akiben minden benne van már, ami a világban szükséges: okosság, önzés és diplomácia. Gondolom, egy másik próbát is teszek véle: felemelem a kanapéra, és az ablakon keresztül megmutatom neki a holdat.

– Hát az mi? – kérdem.

– Hát a nap! – mondja.

– S azt te honnét tudod?

– Azt mindenki tudja.

– S hát a holdat ismerede? – puhatolom tőle.

– Óh, mit kérdez! – néz rám oktató szemekkel Ilonka: – hiszen ez a nap a hold, mert éjjel úgy nevezik.

Azzal leugrik a padról, odaszalad az anyjához, és azt mondja neki halkán:

– Édesanyám, Áron bácsi mindenit kitudakolt!

Ilonka után a Magdó mutatóványa következik. Éppen olyan, mint kicsi korában a húgom: arany haja van, és süt a két nagy szeme, mint a kifényesített dió. Őt is kézcsókra buzdítja az anyja, de a gyermek elfogódottan vonakodik. Ilonka csak nézi a dolgot, de aztán rászól a háromesztendő rokonra és barátnőre:

– Lódulj, Magdó!

A parancs használ, mert Magdó is odajön hozzám és megtisztel egy parolával.

– Vigasztaljad Áron bácsit! – biztatja tovább az anyja.

Hamarjában nem tudom, hogy miért kéne vigasztani engem, de aztán kioktatnak és azt mondják, hogy hajtsam a tenyerembe a fejemet, és tegyek úgy, mintha nagyon búsulnék valamiért. Úgy teszek, ahogy mondják. S akkor Magdó átöleli a nyakamat és édes mennyei hangon vagy mint egy lágyszavú galamb, így szól: – Édes kicsidóm...

Melegen nevetnek mindnyájan rajta, majd beáll a csend. Úgy ülünk a régi fészekben, mint ismét összebújt madarak. Megtelik ki nem mondott szavainkkal a

szoba, amely olyan most, mint egy óriási hangszer vagy mint egy ősforrás, amelynek vízen keresztül tündérek énekelnek.

Ezt érzem éppen, amikor öcsém arra biztatja Ilonkát és Magdót, hogy énekeljenek valamit. A leánykák kuncognak, majd egymásra néznek s végül összefognak. De az ének nem akar menni sehogy.

– Üljetek a bölcsőbe s úgy! – mondja nekik az öcsém.

A két leányka beléül a bölcsőbe, amelyben én is feküdtem valaha. Itt újból egymásra néznek, hogy egyszerre mozdíthassák a bölcsőt. El is indítják sikeresen a rengetést s ahogy ritmusban reng a bölcső, ők is megtalálják az énekös-vényt s a sárgalábú golyáról dalolnak.

Ahogy megilletődve hallgatom őket, egyszerre az jut eszembe, hogy majd titkon én is beléülök a bölcsőbe, hátha magam is jobban tudok úgy dalolni a nagy magyar családoknak. [...]

(1938. 6.)

NAGY ISTVÁN

Brassói témák

(Részlet)

A réalista író reggel fél hatra érkezik Brassóba. Bőrutánzatú bőröndje után hiába kapkodnak a hordárok. Harmadosztályon utazott. Egész éjjel álmatlanul gyúródott a bevonulók között. A Székely Alkalmazottak Szövetkezete által rendezett felolvasásra hivatalos. Fogadtatására senki sem jött ki, hogy kényelmes szállodába kalauzolja, mint a divatos erdélyi írónagyságokat. Önhatalmúlag sem intheti magához az „egyest”, hogy a kijelölt szállásra hajtasson: nem akarja szaporítani a rendezőség költségeit, a sajátjából meg nem futja. Egyelőre még gyalog sem készül nekivágni a városnak. Minek felzörgetni vasárnapi pihenőjéből a kapunyitogató cselédet. Ez az időpont nyáron is elég korainak számít. Most ősszel, október végén, amikor az alacsonyan kóborló fellegek belébotolnak a Cenk gerinceibe, még hajnalnak is túl korai. Különösen vasárnap. Ráadásul hűvös eső permetez. Éjféλι sötétség mindenfelé, az állomás környéke is néptelen. Csak a várótermekben gubbasztanak álmos, örök utasok. A harmadosztályon heringmódra zsúfolódnak egymás hegyén-hátán. Kemény fapadokon, vaskos katonaládákon, padok alatt s az őszszeköpködött cementen. Ruháikat nem kell félteniük a gyűrődéstől. A legfoltosabbakat, a legkopottabbakat vették fel erre az alkalomra. Talán az ősz beálltával munkanélkülivé vált madárijesztőket vetkeztették le valahol. Csak éppen testüket, lelküket és gondjaikat nem hagyhatták otthon a fogaon, lógva. Ezekből a gazdagabbak sem viselhetnek két rendet. Ott nyomorognak velük a várótermekben, a zsúfolt vagonokban. Arcuk közömbös, borotvátalan. Tekintetük fénytelen, befelénéző. Általában a civil lény, az érzések, vágyak, szeszélyek, örömök és bosszúságok bonyolult lelki együttese behúzódnak testük legbelsejébe. Néha nagy ritkán egy-egy pillanatra reménykedve néznek ki a fej ablakán, tarte még a zord idő? Azután dideregve húzódnak vissza a tudatalatti-ba, hogy a derűsebb múlt emlékeivel vigasztalják magukat. De leginkább az alvásba temetkeznek a bizonytalan jövő gondjai elől...

A peronkijáratnál vasúti portás őrködik. Az ő arca is gyűrött, kialvatlan. Rézgombos mundérijában csak a hivatali kötelesség virraszt, az ember nincs jelen. Kissé siralomházaknak tűnnek ezek a mai III. osztályú várótermek. Az utasok,

ha dübörögve vonat érkezik, eltorzult arccal riadnak fel. Csak a halálraítéltek lehetnek ilyenek a végső pillanatot jelentő kulcszörgéskor...

Az író hétóráig együtt szenved fáradtságtól vonagló témáival, akkor reggel számiba vehető világosság ereszkedik alá a hegyekből, s elindul. Közben autóbuszok röfögnek elő valamerről, s újabb utasokat szórnak le az állomás előtti térségre. Ezek azonban többnyire viharkabátos turisták vagy footbalszurkolók. Az előbbieket Predeálra, az utóbbiakat Bukarestbe utazzák, a „román–magyar válogatottra”. Null-nullra vagy legalább is egy-egyre tippelik a várható eredményt. A centercsatár és a halvesztárok bravúrjaiba belékalkulálják a különböző külügyminisztériumok ama vágyát is, hogy most az egyszer ténylegesen „barátságosnak” kell lennie a mérkőzésnek. A másnapi sporthírekből aztán ki is derült, hogy jól tippeltek. A kelet-európai béke javára egy-egy volt az eredmény.

A realista író a sohasem alvó valóságot fülelve kigyalogol az állomási hajnalból. Nem is kell nagyon megerőltetnie a fülét. Kopott bőrdíjával sokat vesződik útközben. Kölcsönkért holmi, fogantyúját nem régen dróttal reperálta ki tényleges tulajdonosa, de olyan sikerrel, hogy az író ujjai nem férnek be alája. Kénytelen a hóna alatt cipelni, pedig meglehetősen nehéz. Saját szerzeményű könyvekkel teli. A felolvasás végén székely legények fogják árulni a hallgatóság között, s a bevétel 30 százaléka szövetkezetük javára megy. Takarékoskodnia kell tehát az autóbuzsköltséggel is, hogy minél több maradjon neki. Korántsem a saját hasznára, hanem a még kifizetetlen nyomdászámlya miatt.

Boszús, de nem zúgolódó. Tudja, hogy a bőrdíjcipelés Erdélyben és mindennütt, ahol az irodalom a népnevelést is szolgálja, éppen olyan szerves része a realista irodalomnak, mint maga a téma. Az elmúlt év folyamán kiadott írásai után kb. 50 ezer lejt kerestek a nyomdászok, papírkereskedők, terjesztők, míg ő alig 45 ezret fordított a saját szükségleteire. Ha munkája értékét illetőleg kételyei támadnak s ha parazitának gondolja magát, akkor mindig eszébejut ez a kereseti arány, és ez új önbizalommal tölti el.

„Vidámnak azért éppen nem mondható, amint egyik hóna alól a másik alá cseréli a nehéz táskát. Lába alatt zörgő faleveleket seper a szél. A járdaszélén sorakozó gesztenyefák ágai már csak a kimúlt nyár friss csontvázai. Útja a Serg, Sil nevű gyárak előtt visz el. Komor épületeik között az esőben tisztálkodó vasárnapi csend motoz. A háttér ködében óriási cethalként úszik a tarajos Cenk. Farkuszonyéval valahol Predeál közelében evez, míg Erdély felé fordult szája nyeli a felhőket, és hideg zuhanyként löveli magából Brassóra. A város még mindig néptelen, csak a törvényszéki köröndön ácsorog néhány turista. Szászok, szokatlanul szűkszavuk. Talán arra gondolnak: tényleg vége volna a 600 éves erdélyi túrának, és a Führer hazarendeli őket, kezükből: kiharancsolja a szögesvégű botot és fegyvert nyom a helyébe? Alig egy éve, a nagy német „életter” büszke előőrseinek hitték magukat, ma szorgalmasan bizonyítani próbálják, hogy elszászaiak...

A vendég író feléjük tart. Az általa keresett ucca után való tudakozódás jó alkalomnak kínálkozna, hogy élőszót váltson velük, de azok úgy látszik, megsejtették szándékát. Közeledtére hirtelen háttal fordítva dugják össze a fejüket, mint a vad ménes, ha rúgásokkal akarja távortartani a ragadozó farkascsortát...

A körönd másik oldalán lyukas esernyő alatt kis zsámolyon, friss péksüteményt áruló férfi kuporog. Füles kosarát lába közé véve, szemét merőn rászegzi a letakart portékára, és türelmesen vár. Rá sem hederít a szemben lévő autóbuzsmegállónál szaporodó turistákra. Nyilván tudja, hogy az ő üzlete szempontjából

fölösleges lények azok a világon. Olykor, ha felnéz, mindig balra tekint, a külváros felé, de arról egy árva lélek se közeledik. Üres uccák ásító szájában odvas fogakként sorakoznak az útszéli fák. Felhőpillái mögül sanda pillantásokkal néz, le rájuk az álmos nap, aztán megint elszundít. A süteményes ember is nagyokat ásít, a bőröndjébe kapaszkodó, író szája is megvonaglik. A szász turistáknál ért kudarc után jóleső bizalommal közelít a kiflis emberhez. Nemcsak azért, mert apafiú viszony fűzi a néphez, hanem, mert ő is árult valamikor peracet és vizet mozikban. Tíz perccel és tíz pohár víz után egy-egy krajcár járt neki. [...]

(1939. 12.)

